



GJGS070006422018 	 सत्यमेव जयते	प्राप्ति तारीख	०७/१२/२०१८		
		दाખल तारीख	०७/१२/२०१८		
		इंसल तारीख	२५/०३/२०२५		
		समयगाणो	वर्ष	मास	दिवस

-:: नमूनो - अ ::- आंक

तालालानां मे.ज्युडीशीयल मेजुस्ट्रेट इस्ट डलास साहेब श्री नी कोर्टमां, मु.तालाला.	
युकादानी तारीख	२५/०३/२०२५
इ.के.संख्या	४२७/२०१८
:: गुनानी विगत ::	
गुनानी डलम	नेगोशीअेअल एन्स्ट्रुमेन्ट अेकटनी डलम-१३८, १४२ मुजअ
गुना रज. नंबर	जानगी इरियाद
पोलीस स्टेशन	जानगी इरियाद
इरियाटी पक्ष	अरजलाभाए राएलाभाए वाणा, उ.व.आ.४८, धंधो-जेती, रहे.पीपणवा गीर, ता.तालाला, ज.गीर सोमनाथ.
इरियादपक्षे वि.वकीलश्री	डी.बी.वढवाएा
आरोपी पक्ष	लीमसीलाए पुंजलाए नंदाणीया, उ.व.आ.५३, धंधो-जेती, रहे.हरीपुर, ता.मेंदरडा, ज.जुनागढ.
आरोपी पक्षे वि.वकीलश्री	आर.अेस.अपारनाथी

-:: नमूनो - अ ::-

गुनानी तारीख	जानगी इरियाद
प्र.माहिती अहेवालनी तारीख	जानगी इरियाद
आअर अहेवालनी तारीख	जानगी इरियाद
पुरावो शउ थयानी तारीख	०८/०२/२०२४
युकाद माटे राजवानी तारीख	२५/०३/२०२५
युकादानी तारीख	२५/०३/२०२५
सजा हुकमनी तारीख (लागु पडे तो)	-

-:: આરોપીની વિગત ::-

આરોપી નો અનુક્રમ	આરોપીનું નામ	ધરપકડ ની તારીખ	જામીન મુક્તિ તારીખ	તહોમત	શું નિર્દોષ છોડ્યા/ સજા કરી	કરવામાં આવેલ સજા	સુનાવણી દરમિયાન અટકાયત નો સમયગાળો ફો.કા. સંહિતાની કલમ - ૪૨૮ મુજબ
૧	ભીમસીભાઈ પુંજાભાઈ નંદાણીયા		-----	ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮, ૧૪૨ મુજબ	નિર્દોષ		---

-:: ચુ કા ઠો ::-

(૧.) કેસની ટુંકમા હકીકત :-

ફરીયાદ પક્ષના કેસની ટુંકમા હકીકત એવી છે કે, આ કામના ફરીયાદી તાલાલા તાલુકાના પીપળવા ગીર ગામે રહે છે અને ખેતી કરે છે અને આ કામના આરોપી જુનાગઢ જિલ્લાના મેંદરડા તાલુકાના હરીપુર ગામે રહે છે અને ખેતી કરે છે. ફરીયાદીની માલીકીની ખેતીની જમીન મેંદરડા તાલુકાના હરીપુર ગામે ખેડ ખાતા નં.૧૪૨ સર્વે નં.૧૫૭/૩/પૈકી ૨ હેક્ટર ૧-૨૯-૫૦ વાળી આવેલી હતી, જે ફરીયાદીએ આ કામના આરોપીને રજી. વેચાણ દસ્તાવેજથી આપી દીધેલ છે અને આરોપીની માલીકીની ખેતીની જમીન તાલાલા તાલુકાના પીપળવા ગીર ગામે સર્વે નં.૧૨/પૈકી વાળી હેક્ટર ૧-૩૧-૩૧ વાળી આવેલી હતી. ફરીયાદી અને આરોપીએ આ જમીનો અરસ પરસ બદલો કરેલો છે. જેથી ફરીયાદીની જમીન આરોપીના નામે ચડી ગયેલી છે અને આરોપીની જમીન ફરીયાદીના નામે ચડાવવા બાબતે આરોપીએ વાંધા અરજી આપેલી હતી જે પાછળથી આરોપીએ પરત ખેંચી લીધેલ છે અને તેથી આ જમીન ફરીયાદીના નામે ચડી ગયેલ છે. આ જમીનોના અદલા બદલામાં ફરીયાદીના વડીલોપાર્જીત મકાનમાં ફરીયાદીનો અડધો હિસ્સો હોય જે અડધા હિસ્સાનુ મકાન હરીપુર ગામે આશરે ચો.મીટર ૬૭-૪૬ વાળુ ફરીયાદીએ આરોપીને જે તે સ્થિતિમાં કબજા સહિત રૂ.૫,૫૦,૦૦૦/- માં વેચાણ આપી તે અંગેનો કરાર આરોપી જોગ કરી આપેલ હતો તેમજ આરોપીના મકાન જે પીપળવા ગીર ગામે પેશકદમીમાં આવેલ હોય તે આરોપીએ ફરીયાદીને વેચાણ આપી કબજો ફરીયાદીને સોંપી આપેલ છે. આ રીતે આરોપી અને ફરીયાદીએ પરસ્પર જમીન તથા મકાનનો અદલો બદલો

કરેલો છે તેમજ આ સોદામાં આરોપીએ ફરીયાદીને ઉપરીયામણના રૂ.૧૦,૦૦,૦૦૦/- આપવાના થતા હતા જે પૈકી રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- જમીનના વેચાણ પેટે તથા રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- મકાનના વેચાણ પેટે ગણવાના હતા અને આ બંને સોદાની વિગતે આરોપીએ ફરીયાદીને બે ચેક સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની તાલાળા ગીર શાખાના આપેલા છે. જે પૈકી મકાનના સોદા પેટે આરોપીએ ફરીયાદીને સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની તાલાળા ગીર શાખાનો ચેક નં.૧૯૫૧૩૯ વાળો તા.૨૫/૦૯/૨૦૧૮ નો ફરીયાદીના નામ જોગ રકમ શબ્દો તથા આંકડામાં રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- નો આરોપીએ તૈયાર કરી તેની સાથે રહેલ તેમના મીત્ર પાસે તારીખ લખાવી અને નીચે આરોપીએ તેમની સહી કરીને ફરીયાદીને આપેલો હતો અને ત્યારે આરોપીએ ફરીયાદીને એવી ખાતરી અને વિશ્વાસ આપેલો કે આ ચેક મુદતે તમારા ખાતામાં રજુ કરી દેજો એટલે મકાનના સોદાની ઉપરીયામણની રકમ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- તમોને વસુલ મળી જશે. જેથી ફરીયાદીએ આરોપીની કહેલી વાતમાં વિશ્વાસ રાખી અને ચેક મુજબની રકમ વસુલ મળી જશે તે આશાએ સદરહુ ચેક સ્વીકારેલો હતો. આરોપી અને ફરીયાદી વચ્ચે ઉપરોક્ત વિગતેની જમીન તથા મકાનના સોદા અંગે રૂ.૧૦૦/- ના સ્ટેમ્પ પેપર્સ ઉપર કુલ ૪ લખાણો કરવામાં આવેલા છે, જેમાં પ્રથમ લખાણ તા.૧૧/૦૫/૨૦૧૫ ના રોજનુ કરવામાં આવેલું અને બીજું લખાણ રૂ.૧૦૦/- ના સ્ટેમ્પ પેપર્સ ઉપર તા.૦૧/૧૨/૨૦૧૫ ના રોજ કરવામાં આવેલું અને ત્રીજું અને ચોથું બંને લખાણ તા.૨૬/૦૭/૨૦૧૭ ના રોજ રૂ.૧૦૦/- ના સ્ટેમ્પ પેપર્સ ઉપર કરવામાં આવેલું છે. આ ચારેય લખાણનો અભ્યાસ કરતા આરોપી મોટા ભેજબાજ માણસ હોવાનું સ્પષ્ટ થાય છે અને આ ચારેય લખાણો જોતા આરોપીએ ફરીયાદીને આ રકમ ચુકવવી ન પડે તે માટે દરેક લખાણોમાં જુદી જુદી પરસ્પર વિરોધાભાસી હકીકતો લખીને સમય પસાર કરતા આવેલા છે. આરોપીએ ફરીયાદીને ઉપરોક્ત વિગતેનો જે ચેક આપેલ છે તે સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની તાલાળા ગીર શાખાનો ચેક નં.૧૯૫૧૩૯, તા.૨૫/૦૯/૨૦૧૮ નો અને ફરીયાદીના નામજોગનો રકમ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- પુરાનો આરોપીએ સહી કરીને ફરીયાદીને આપેલ હતો અને તે ચેક ફરીયાદીએ તેમના સૌરાષ્ટ્ર ગ્રામીણ બેંકની તાલાળા ગીર શાખામાં આપેલ ખાતામાં વસુલાત માટે તા.૨૬/૦૯/૨૦૧૮ ના રોજ રજુ કરતા સદરહુ ચેક કલીયરિંગ થવા માટે સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની તાલાળા ગીર શાખામાં રજુ કરતા સદરહુ ચેક "ડ્રોઅર સીગ્નેચર ઈનકમ્પ્લીટ" ના શેરાવાળા તા.૨૬/૦૯/૨૦૧૮ ના રીટર્ન મેમા સાથે સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયાની તાલાળા ગીર શાખાએ ફરીયાદીની બેંક સૌરાષ્ટ્ર ગ્રામીણ બેંકની તાલાળા ગીર શાખાને પરત કરેલ છે. આમ, આરોપીનો ઈરાદો પ્રથમથી જ ફરીયાદીની આરોપી પાસે કાયદેસર નીકળતી લેણી નીકળતી મકાનના સોદા પેટેની ઉપરીયામણી રકમ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- પુરા ડુબાડવાનો હોય તપુ ફરીયાદીને જણાયેલ છે. તેથી આરોપીને ફરીયાદીના વકીલશ્રી મારફત નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮-બી મુજબની નોટીસ તા.૧૬/૧૦/૨૦૧૮ ના રોજ રજુ.એ.ડી. તથા સાદી પોસ્ટથી આપવામાં આવેલી,

જે નોટીસ આરોપીને તા.૨૬/૧૦/૨૦૧૮ ના રોજ બજી ગયેલ છે અને આરોપીએ તેના વકીલશ્રી મારફત ફરીયાદીની નોટીસનો ઉડાવ જવાબ તા.૨૬/૧૦/૨૦૧૮ ના રોજનો મોકલેલ છે અને આરોપીએ આજ દિન સુધી ફરીયાદીને ચેકની કોઈ રકમ વસુલ આપેલ નથી, જેથી હાલની ફરીયાદ દાખલ કરવાનું કારણ ઉત્પન્ન થયેલ છે. જેથી હાલની ફરીયાદ આરોપી વિરુદ્ધ નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ ની કલમ-૧૩૮, ૧૪૨ મુજબ રજુ કરી, આરોપીને પકડી મંગાવી કાયદા મુજબની બે વર્ષની સખત કેદની સજા કરવા તેમજ આરોપીને ચેકની રકમના બે પટનો દંડ કરવા અને તેમાંથી ફરીયાદીની રકમ વસુલ અપાવવા અરજ કરેલ છે.

(૨.) ન્યાયિક કાર્યવાહી:

આ કામે ફરીયાદીની સદર ફરીયાદ રજીસ્ટરે દાખલ કરી, કી.પ્રો.કોડની કલમ- ૨૦૪ અન્વયે આરોપી સામે ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ- ૧૩૮ મુજબ સમન્સ કાઢવાનો હુકમ કરવામાં આવેલ, જે સમન્સ આરોપીને બજતાં તેઓ નામદાર કોર્ટ સમક્ષ હાજર થતાં કી.પ્રો.કોડની કલમ- ૨૦૭ અન્વયે ફરીયાદ તથા તેની સાથે રજુ તમામ દસ્તાવેજોની નકલો વિનામુલ્યે આરોપીને પુરી પાડવામાં આવેલ. ત્યારબાદ આરોપીની કી.પ્રો.કોડની કલમ-૨૫૧ હેઠળ આંક-૧૫ થી પ્લી નોંધી ગુના અંગે પુષ્ટતા તેઓએ ગુનાનો ઈન્કાર કરેલો અને ન્યાયિક કાર્યવાહીની માંગણી કરતાં ફરીયાદપક્ષાનો પુરાવો રજુ કરવા સુચના આપવામાં આવેલ.

(૩.) ત્યારબાદ, ફરીયાદ પક્ષે પોતાના કેસના સમર્થનમાં નીચે મુજબનો મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવો રજુ કરેલ છે:-

:: નમૂનો - ૬ ::

ફરીયાદીના સાક્ષીની યાદી				
ફોર્મ-સી				
ફરીયાદ પક્ષ ના સાહેદો				
ક્રમ.	આંક	નામ	પુરાવાનો પ્રકાર	
૧.	૩૬	અરજદારભાઈ રાણાભાઈ વાળાનુ સરતપાસનુ સોગંદનામુ	ફરીયાદી	

ફરીયાદીના આંકની યાદી

ફરીયાદપક્ષ ના આંકે પાડેલા પુરાવાની વિગત :-

અ . નં.	દસ્તાવેજની વિગત	આંક
૧.	સ્ટેટ બેન્ક ઓફ ઈન્ડીયાનો ચેક નં.૧૯૫૧૩૯	૩૮

૨.	ચેક પરત થયાનો રીટર્ન મેમો	૩૯
૩.	આરોપીને વડીલ મારફત આપેલ નોટીસ	૪૦
૪.	નોટીસ એ.ડી. કર્યાની પોસ્ટ ખાતાની રસીદ	૪૧
૫.	નોટીસ બજેલાની એકનોલેજમેન્ટ	૪૨
૬.	નોટીસનો જવાબ	૪૩
૭.	કબજા સાથેનો મકાન વેચાણ અંગેનો કરાર	૬૫

આમ ઉપર મુજબનો મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવો ફરીયાદ પક્ષ તરફે રજુ થયા બાદ આ સિવાય ફરીયાદપક્ષે અન્ય કોઈ વધુ પુરાવો રજુ કરવા માંગતા ન હોવા અંગે કલોક્કિંગ પુરસીસ આંક-૫૨ થી રજૂ રાખેલ છે.

(૩.૧) ત્યારબાદ, આરોપી પક્ષે પોતાના કેસના સમર્થનમાં નીચે મુજબનો મૌખિક પુરાવો રજુ કરેલ છે:-

બચાવપક્ષેના સાક્ષીની યાદી

ફોર્મ-સી			
આરોપી પક્ષ ના સાહેદો			
ક્રમ.	આંક	નામ	પુરાવાનો પ્રકાર
૧.	૫૪	ભીમશીભાઈ પુંજાભાઈ નંદાણીયાનુ સરતપાસનુ સોગંદનામુ	આરોપી
૨.	૫૮	નાનજીભાઈ શામજીભાઈ કમાણીનુ સરતપાસનુ સોગંદનામુ	સાહેદ
૩.	૫૯	જગમલભાઈ હમીરભાઈ નંદાણીયાનુ સરતપાસનુ સોગંદનામુ	સાહેદ

આમ ઉપર મુજબનો મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવો આરોપી પક્ષ તરફે રજુ થયા બાદ આ સિવાય આરોપીપક્ષે અન્ય કોઈ વધુ પુરાવો રજુ રાખેલ નથી.

(૪.) ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ - ૩૧૩ અન્વયે વિશેષ નિવેદન :

ત્યાર બાદ ફરીયાદપક્ષનો પુરાવો પૂર્ણ થતાં, આરોપીને ફરીયાદ પક્ષના પુરાવામાં આવતી, તેઓ વિરુદ્ધની દરેક હકીકતો તથા સંજોગો સમજાવવામાં આવેલ અને આરોપીનું ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતાની કલમ-૩૧૩ મુજબનું વિશેષ નિવેદન નોંધવામાં આવેલ છે. જેમાં ફરીયાદ અનુસંધાને રજુ થયેલ પુરાવાના મોટા ભાગના પ્રશ્નોનો જવાબ, આરોપીએ ઈન્કાર સ્વરૂપમાં આપી, વિશેષમાં એવું જણાવેલ છે કે, ખોટો કેસ કરેલ છે, અમો નિર્દોષ છીએ.

(પ.) ફરિયાદ પક્ષે તથા બચાવ પક્ષે વિ.વ.શ્રીની દલીલો :

(પ.૧) ત્યાર બાદ આ કામ બંને પક્ષની દલીલો માટે રાખવામાં આવતાં, પક્ષકારો તરફ તેમના વિ.વકીલશ્રીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ મૌખિક દલીલો સાંભળવામાં આવેલ છે.

ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા વિ.વ.શ્રી નાઓએ તેમની મૌખિક દલીલમાં જણાવેલ છે કે, ફરિયાદી એ નેગો.ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ ની કલમ-૧૩૮ મુજબ ના તમામ તત્વો સાબિત કરેલ છે અને કાયદેસર ની લેણી રકમ પેટે આરોપી એ ફરિયાદી ને આપેલ ચેક પરત ફરેલ છે. વધુમાં ફરિયાદીની જમીન અને આરોપીની જમીનની અદલાબદલી કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં ફરિયાદીનું મકાન તેમના પિતાના નામે હોય, જેથી એન્ટ્રીમાં વાર લાગે તેમ હોય જેથી અદલાબદલી ઉપરના ૧૬ લાખ અને લખાણ થયુ તેને આંકે પાડેલ નથી. વધુમાં ફરિયાદપક્ષ દ્વારા ૫-૫ લાખના બે કેસ કરવામાં આવેલા છે. વધુમાં જે નો ડ્યુ બાકી હતુ તે પણ આપેલ છે તેમજ કબજો એકબીજાને સોંપેલો, પરંતુ મકાન હજી ફરિયાદીના પિતાના નામે ચાલે છે. વધુમાં સદર હકીકતનો આરોપીએ પોતાની જુબાનીમાં સ્વીકાર કરેલ છે. વધુમાં ફરિયાદપક્ષનું કાયદેસરનું લેણુ છે કારણ કે કબજો હાલ આરોપી પાસે છે. વધુમાં લખાણમાં સીક્યુરીટી પેટે ચેક આપેલાનું જણાવેલ છે. આમ ફરિયાદીએ તેમની ફરિયાદમાં જણાવેલ હકીકતોને સોગંદ ઉપરના પુરાવા તથા દસ્તાવેજી પુરાવાથી સમર્થન આપી આરોપી સામેનો કેસ સાબિત કરેલ હોય જેથી આરોપીને ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ- ૧૩૮ અન્વયે તકસીરવાન ઠરાવી યોગ્યતે સજા કરવા માટેની રજુઆત કરેલ છે. ત્યારબાદ સદર કામ આરોપી તરફે દલીલો માટે રાખવામાં આવે છે.

(પ.૨) આરોપી ના વિ.વ.શ્રી એ દલીલો કરેલ છે કે, આ કામે કરાર ફરિયાદી દ્વારા કબુલ રાખવામાં આવેલ છે. વધુમાં કરાર મુજબ ટાઈટલ કલીયર કરીને આપવાનો હતો પરંતુ તેવું કરેલ નથી. વધુમાં ફરિયાદી પર જમીનનું લેણુ હતુ. વધુમાં આરોપીને નોટીસ આપી છે કે વ્યવહાર પુરો કરી ચેક સીક્યુરીટી પેટે આપેલ. વધુમાં ફરિયાદી કરારનું પાલન કરે તો જ ચેક આપવાની વાત હતી, પરંતુ ફરિયાદી દ્વારા કરારનું પાલન કરેલ નથી અને આજ દિન સુધી ફરિયાદીએ મિલકત પોતાના નામે કરેલ નથી. વધુમાં ફરિયાદીએ ચાલુ કેસમાં નો ડ્યુ આપેલ છે. વધુમાં ફરિયાદીએ કરાર મુજબની શરતોનો પોતાની ઉલટતપાસમાં સ્વીકાર કરેલ છે. વધુમાં આરોપીને કરારના પાલન માટેની નોટીસ આપેલ છે તેને આંક પડેલ છે. વધુમાં ફરિયાદપક્ષ કાયદેસરનું લેણુ પુરવાર કરી શકેલ નથી. જેથી આ કામે આરોપીને ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮ અન્વયે ના ગુના માંથી નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકવા અરજ છે.

(૬.) ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ ની કલમ -૩૫૪(૧) (બી) મુજબ પોઈન્ટ ફોર ડિટેરમીનેશન:

(૧) શું ફરીયાદપક્ષ વ્યાજબી શંકાથી પર પુરવાર કરે છે કે, આ કામના આરોપીએ પોતાના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી પેટે ફરીયાદીને ચેક નં.૧૯૫૧૩૯ નો તા.૨૫/૦૯/૨૦૧૮ નો સ્ટેટ બેન્ક ઓફ ઈન્ડિયા, તાલાલા ગીર શાખા નો આપેલ જે ચેક ફરીયાદીએ પોતાના બેંક ખાતામાં રજુ કરતાં "ડ્રોઅર સીએચર ઈનકમ્પલીટ" ના શેરા સાથે વગર સ્વીકારાયે પરત ફરતાં ફરીયાદીએ નિયત સમય મર્યાદામાં આરોપીને નોટીસ મોકલેલી જે નોટીસ આરોપીને બજી ગયેલ હોવાં છતાં આરોપીએ ચેકના નાણાં ફરીયાદીને ન ચુકવી આપી ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮, ૧૪૨ મુજબનો શિક્ષાપાત્ર ગુનો કરેલ છે ?

(૨) શું હુકમ ?

(૭.) ઉપરોક્ત મુદ્દાઓ અંગેના મારા નિર્ણયો નીચે મુજબ છે.

(૧) નકારાત્મક

(૨) આખરી હુકમ મુજબ

ઉપરોક્ત જવાબોના મારા કારણો નીચે મુજબ છે.

:: કારણો ::

મુદ્દા નં-૧:

(૮.) પુરાવાનું મુલ્યાંકન કરતાં પહેલાં અત્રે એ હકીકતનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે કે ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ ૧૮૮૧ ની કલમ- ૧૩૮ અન્વયેની દંડનાત્મક જોગવાઈ દેશમાં બેંક દ્વારા થતાં નાણાંકીય વ્યવહારોની વિશ્વસનીયતાને મજબુતી આપવા માટે કરવામાં આવેલી છે. સામાન્ય રીતે મજકુર અધિનિયમ હેઠળના ઉપરોક્ત ગુનામાં ગુનાનો આધાર મુખ્યત્વે દસ્તાવેજી પુરાવા ઉપર અવલંબે છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત તથા નામ.વડી અદાલતે તેમના વિવિધ ચુકાદાઓમાં પ્રસ્થાપિત કરેલ છે કે જ્યારે ચેક માની સહી આરોપીની હોવાનું પુરવાર થાય ત્યારે ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ ૧૩૮ અન્વયેનું અનુમાન કરવાનું રહે. સદરહુ કાયદાની કલમ ૧૩૯ હેઠળની જોગવાઈ મુજબ જ્યાં સુધી વિરૂધ્ધની હકીકતો સાબીત કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ચેકના

ધારણકર્તાને આવો ચેક કોઈ દેવાં અથવા અન્ય જવાબદારીની અદાયગી પેટે આપવામાં આવેલ છે તેવુ અનુમાન કરવાનું ઠરાવેલ છે. અલબત્ત, આથી વિરુદ્ધનો ખંડનાત્મક પુરાવો આરોપી રજુ કરી શકે છે. સદરહું અનુમાનનું ખંડન કરવાની આરોપીપક્ષની જવાબદારી, ફરીયાદપક્ષની જવાબદારીની જેમ વ્યાજબી શંકાથી પરે પુરવાર કરવાની રહેતી નથી, પરંતુ શક્યતાની પ્રબળતાના આધારે કરવાની રહે છે અને સદરહું શક્યતાની પ્રબળતા એક ડહાપણભરી સામાન્ય બુદ્ધિથી, તેવી શક્યતા માની શકાય તેમ છે કે માની શકાય તેમ નથી, તેના આધારે મુલ્યાંકન કરવાનું રહે છે. પરંતુ આવો પુરાવો ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૯ હેઠળના કાનુની અનુમાનને વાજબી અને પ્રતિજિજ્ઞ્ય રીતે ખંડિત કરી શકેલ છે કે કેમ તેવી બાબતો પ્રત્યેક કેસમાં રજુ થયેલ પુરાવાની વિગતો ઉપર અવલંબે છે. નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ અધિનિયમની કલમ ૧૩૯ હેઠળનુ અનુમાન તે હકીકતોનુ નહીં, પરંતુ કાયદાનું અનુમાન છે અને આથી જ કાયદાના આવા અનુમાનનુ ખંડન સંતોષકારક એવી હકીકતોથી પ્રતિપક્ષ કરી શકે નહી તો કલમ ૧૩૯ હેઠળનું કાનુની અનુમાન ફરીયાદપક્ષની તરફેલામાં આખરી અને નિર્ણાયક બની રહે છે. પરંતુ જો આરોપી આ અનુમાનનું ખંડન કરી શકે છે તો, તેવા સંજોગોમાં ફરીયાદી ઉપર આરોપી વિરુદ્ધ તેવી લેણી રકમ નીકળતી હતી તે હકીકત વાજબી શંકાથી પર હોય તે મુજબ પુરવાર કરવાની જવાબદારી આવી પડે છે અને તે પુરવાર કરવામાં ફરીયાદી સફળ થાય છે કે નહી, તેના આધારે ફરીયાદનો અંતિમ નિર્ણય લેવાનો રહેતો હોય છે. આ કામે ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ હેઠળના અનુમાનો જોવામાં આવે તો નીચે મુજબ છે.

Section 118. Presumptions as to negotiable instruments.

Until the contrary is proved, the following presumptions shall be made:

(a) of consideration. that every negotiable instrument was made or drawn for consideration, and that every such instrument, when it has been accepted, endorsed, negotiated or transferred, was accepted, endorsed, negotiated or transferred for consideration;

(b) as to date. that every negotiable instrument bearing a date was made or drawn on such date;

- (c) as to time of acceptance. that every accepted bill of exchange was accepted within a reasonable time after its date and before its maturity;
- (d) as to time of transfer. that every transfer of a negotiable instrument was made before its maturity;
- (e) as to order of endorsements. that the endorsements appearing upon a negotiable instrument were made in the order in which they appear thereon;
- (f) as to stamps .that a lost promissory note, bill of exchange or cheque was duly stamped;
- (g) that holder is a holder in due course. that the holder of a negotiable instrument is a holder in due course:

Provided that, where the instrument has been obtained from its lawful owner, or from any person in lawful custody thereof, by means of an offence or fraud, or has been obtained from the maker or acceptor thereof by means of an offence or fraud, or for unlawful consideration, the burden of proving that the holder is a holder in due course lies upon him.

Section 139. Presumption in favour of holder.

It shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque, of the nature referred to in section 138, for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability.

(૯.) વધુમાં, આ તબક્કે નામ.સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા Kumar Export Vs. Sharma Carpets (2009) SCC 513 ના ચુકાદા માં નીચે મુજબ ના સિદ્ધાંતો પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

..

- Kumar Export Vs. Sharma Carpets (2009) SCC 513

20. The accused in a trial under Section 138 of the Act has two options. He can either show that consideration and debt did not exist or that under the particular circumstances of the case the non-existence of consideration and debt is so probable that a prudent man ought to suppose that no consideration and debt existed. To rebut the statutory presumptions an accused is not expected to prove his defence beyond reasonable doubt as is expected of the complainant in a criminal trial. The accused may adduce direct evidence to prove that the note in question was not supported by consideration and that there was no debt or liability to be discharged by him. However, the court need not insist in every case that the accused should disprove the non-existence of consideration and debt by leading direct evidence because the existence of negative evidence is neither possible nor contemplated. At the same time, it is clear that bare denial of the passing of the consideration and existence of debt, apparently would not serve the purpose of the accused. Something which is probable has to be brought on record for getting the burden of proof shifted to the complainant. To disprove the presumptions, the accused should bring on record such facts and circumstances, upon consideration of which, the court may either believe that the consideration and debt did not exist or their non-existence was so probable that a prudent man would under the circumstances of the case, act upon the plea that they did not exist. Apart from adducing direct evidence to prove that the note in question was not supported by consideration or that he had not incurred any debt or liability, the accused may also rely upon circumstantial evidence and if the circumstances so relied upon are compelling, the burden may likewise shift again on to the complainant. The accused may also rely upon presumptions of fact, for instance, those mentioned in Section 114 of the Evidence Act to rebut the presumptions arising under Sections 118 and 139 of the Act.

21. The accused has also an option to prove the non-existence of consideration and debt or liability either by letting in evidence or in some clear and exceptional cases, from the case set out by the complainant, that is, the averments in the

complaint, the case set out in the statutory notice and evidence adduced by the complainant during the trial. Once such rebuttal evidence is adduced and accepted by the court, having regard to all the circumstances of the case and the preponderance of probabilities, the evidential burden shifts back to the complainant and, thereafter, the presumptions under Sections 118 and 139 of the Act will not again come to the complainant's rescue.

(૧૦.) વધુમાં, તાજેતરમાં નામ.સુપ્રીમ કોર્ટ ની બેન્ચે Triyambak S. Hegde Vs. Sripad,Criminal Appeal Nos. 849-850 of 2011, Dtd. 23/09/2021 ના રોજ ચુકાદો આપેલ છે, જે ચુકાદા ના પેરેગ્રાફ નં.૧૧,૧૨,૧૩ માં કાયદા ની કલમ-૧૧૮ અને ૧૩૯ અંગે નીચે મુજબ ની ચર્ચા કરેલ છે.

- Triyambak S. Hegde Vs. Sripad,Criminal Appeal Nos. 849-850 of 2011, Dtd. 23/09/2021
11. From the facts arising in this case and the nature of the rival contentions, the record would disclose that the signature on the documents at Exhibits P6 and P2 is not disputed. Exhibit P2 is the dishonoured cheque based on which the complaint was filed. From the evidence tendered before the JMFC, it is clear that the respondent has not disputed the signature on the cheque. If that be the position, as noted by the courts below a presumption would arise under Section 139 in favour of the appellant who was the holder of the cheque. Section 139 of the N.I. Act reads as hereunder:
"139. Presumption in favour of holder It shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque of the nature referred to in section 138 for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability."
12. Insofar as the payment of the amount by the appellant in the context of the cheque having been signed by the respondent, the presumption for passing of the consideration would arise as provided under Section 118(a) of N.I. Act which reads as hereunder:
"118. Presumptions as to negotiable instruments – Until the contrary is proved, the following presumptions shall be made: (a) of consideration – that every negotiable instrument was made or drawn for consideration, and that every such instrument, when it has been accepted, indorsed,

negotiated or transferred, was accepted, indorsed, negotiated or transferred for consideration.”

13. The above noted provisions are explicit to the effect that such presumption would remain, until the contrary is proved. The learned counsel for the appellant in that regard has relied on the decision of this court in K. Bhaskaran vs. Sankaran Vaidhyan Balan & Anr.(1999) 7 SCC 510 wherein it is held as hereunder:

“9. As the signature in the cheque is admitted to be that of the accused, the presumption envisaged in Section 118 of the Act can legally be inferred that the cheque was made or drawn for consideration on the date which the cheque bears. Section 139 of the Act enjoins on the Court to presume that the holder of the cheque received it for the discharge of any debt or liability. The burden was on the accused to rebut the aforesaid presumption. The Trial Court was not persuaded to rely on the interested testimony of DW1 to rebut the presumption. The said finding was upheld by the High Court. It is not now open to the accused to contend differently on that aspect.”

(૧૧.) આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાઓ માં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતે સુસ્થાપિત કરેલ સિદ્ધાંતો તેમજ કાયદાકીય જોગવાઈ તથા હાથ ઉપર ના કેસની હકીકતો અને સંજોગોને નજર સમક્ષ રાખીને રેકોર્ડ ઉપર આવેલા પુરાવાનું સમગ્ર તથા વિશ્લેષણ કરવામાં આવે તો, ફરિયાદી એ તેમનો કેસ પુરવાર કરવા માટે આંક-૩ ના લિસ્ટ થી જે દસ્તાવેજો રજૂ કરવામાં આવેલ છે તે જોવા માં આવે તો આંક-૩૮ થી આરોપી એ ફરિયાદી ને લખી આપેલ અસલ તકરારી ચેક છે. આંક-૩૯ થી આરોપી એ ફરિયાદી ને લખી આપેલ તકરારી ચેક નો રિટર્ન મેમો છે. આંક-૪૦ થી ફરિયાદી એ આરોપી ને આપેલ ડિમાન્ડ નોટિસની કોપી છે. આંક-૪૧ થી નોટીસની રજુ.એ.ડી. પહોંચ છે. આંક-૪૨ થી નોટીસ બજેલાની પહોંચ છે. આંક-૪૩ થી આરોપીએ તેના વકીલ મારફત મોકલેલ નોટીસનો જવાબ છે. આંક-૪૫ થી કબજા સાથેનો મકાન વેચાણ અંગેનો કરાર રજુ છે. ફરિયાદીએ પોતાનો કેસ પુરવાર કરવા માટે આંક-૩૬ થી સરતપાસનું સોગંદનામું રજુ કરેલ છે જેમાં ફરિયાદીએ ફરિયાદમાં જણાવેલ તમામ હકીકતો સરતપાસમાં અક્ષર સહ: જણાવેલ છે. જેથી તેનું અત્રે પુનરાવર્તન કરવામાં આવતું નથી.

(૧૧.૧) ત્યાર બાદ આરોપીના વિ.વ.શ્રીએ ફરિયાદી ની ઊલટ તપાસ કરેલ છે. જે ઊલટ તપાસ નો આ તબક્કે કેસ ના ન્યાયિક નિર્ણય હેતુ ઉદ્દેશ કરવો જરૂરી છે. જે ઊલટ તપાસ જોવામાં આવે તો ફરિયાદીએ મુખ્યત્વે તેમાં એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, "આરોપી ભીમશીભાઈ પુંજાભાઈ નંદાણીયાને હું આઠ વર્ષથી ઓળખુ છું. આરોપીને મારા કાકાની બાજુની જમીન છે જેથી હું એમને ઓળખુ છું. હું નાનપણથી આરોપીને ઓળખુ છું. આરોપી સાથે મારે જમીન તથા મકાન અદલા બદલીનો વ્યવહાર થયેલો. આરોપીને મેં મારી ખેતીની જમીન જેના સર્વે નં.૧૫૭ પૈકી ૩ વેચાણ કરેલી. અમોએ આરોપી પાસેથી ખાતા નં.૪૪૪ વાળી જમીન વેચાણ માટે લીધેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, આરોપીને મારા ભાઈ કાના રા-ણાની જમીન તથા મારી જમીન આરોપીને વેચાણથી આપવાનો કરાર કરેલ છે તેવી જ રીતે આરોપીની જમીન વેચાણથી રાખવાનો ફરિયાદીએ કરાર કરેલો છે. એ વાત ખરી છે કે, આ જમીનના વેચાણ અદલાબદલીના કરાર અમોએ રાજીખુશીથી કરેલ છે એવી જ રીતે આ અદલાબદલીના કરારમાં મારી માલીકીનું હરીપુરમાં આવેલ મકાન આરોપીને વેચાણથી આપવાનો કરાર કરેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, આ કરાર અમોએ સને-૨૦૧૫ માં કરેલ. એ વાત ખરી છે કે, આ કરાર મુજબ મારી ખેતીની જમીનનો દસ્તાવેજ આરોપીને કરી આપવાનો હતો અને આરોપીએ ખેતીની જમીનનો દસ્તાવેજ અમો ફરિયાદીને કરી આપવાનો હતો અને આરોપીએ ખેતીની જમીનનો દસ્તાવેજ અમો ફરિયાદીને કરી આપવાનો હતો. એ વાત ખરી છે કે, મારી માલીકીના મકાનનો દસ્તાવેજ મારે આરોપીને કરી આપવાનો હતો અને આ કરાર વખતે આરોપીએ ફરિયાદીને બે ચેક આપેલા હતા. એ વાત ખરી છે કે, આંક-૩૮ વાળા ચેકમાં ચેકની તારીખ તથા બાકીની વિગત જુદા જુદા અક્ષરોમાં લખેલ છે. મને માર્ક-૩/૭ નો અદલા બદલીનો ઘરમેળોનો કરાર બતાવવામાં આવે છે તેમાં મારી તથા મારા ભાઈ કાના રાણાની તથા આરોપીની સહી છે તથા સાક્ષીઓની સહી છે. એ વાત ખરી છે કે, આ કરાર અમારી રાજીખુશીથી કરેલ છે. સાહેદ સ્વૈચ્છાએ જણાવે છે કે, આ અસલ કરાર આરોપી પાસે છે. એ જ રીતે માર્ક-૩/૮ થી ૩/૧૦ સુધીના કરારો અમારી રાજીખુશીથી કરવામાં આવેલ છે. સાહેદ સ્વૈચ્છાએ જણાવે છે કે, આ અસલ કરાર આરોપી પાસે છે. મને માર્ક-૩/૮ નો કરાર બતાવવામાં આવે છે તેમાં ચેક નં.૧૯૫૧૩૮ વાળો તા.૦૫/૧૧/૨૦૧૭ ના રોજ આરોપીએ અમોને આપેલ હોવાનું લખાયેલ છે. મને માર્ક-૩/૧૦ બતાવવામાં આવે છે, તેમાં ચેક નં.૧૯૫૧૩૯ વાળો તા.૨૫/૧૧/૨૦૧૭ ના રોજનો લખાયેલ છે આ ચેક આરોપીએ મને આપેલ હોવાનું લખાયેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, આ કરારનું પાલન થાય પછી આરોપીએ મને દસ લાખ આપવાના હતા. એ વાત ખરી છે કે, હું ફરિયાદી તથા આરોપી ભીમશીભાઈ તથા મારા ભાઈ કાનાભાઈ રાણાભાઈ વચ્ચે મિલકત, મકાન તથા જમીનની અદલા બદલીના કરાર થયેલા. એ વાત ખરી છે કે, આ કરાર મેં આ કામે માર્ક-૩/૭ થી માર્ક-૩/૧૨ સુધી રજુ કરેલા છે. એ વાત ખરી છે કે, આ કરાર મને, આરોપીને તથા મારા ભાઈ કાનાભાઈ રાણાભાઈને

બંધનકર્તા છે. એ વાત ખરી છે કે, મારે આરોપીને નો ડયુ સર્ટીફિકેટ બેન્કમાંથી મેળવી આરોપીને આપવાનું હતું તે આજ દિન સુધી મેં આપેલ નથી. સાહેબ સ્વૈચ્છાએ જણાવે છે કે, મેં આપવાની ના પાડેલ નથી. એ વાત ખરી છે કે, ગામ નમુના નં.૨ માં મારા પિતાશ્રીનું નામ છે અને આ મિલકત તેમના નામે છે. મારા પિતાશ્રી હયાત નથી અને વારસોના નામ દાખલ કરવાની કાર્યવાહી ચાલુ છે. મારા પિતાશ્રી ૩૦ વર્ષ પહેલા અવસાન પામેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, આ કામે મેં વાદગ્રસ્ત ચેક રજુ કરેલ છે તેના ચેક નંબરની મને ખબર નથી. આ કામે રજુ કરેલ ચેક કઈ તારીખે મેં બેન્કમાં રજુ કરેલ તથા આ ચેક કઈ તારીખે રીટર્ન થયેલો તે મને હાલ યાદ નથી તેમજ આ કામે રજુ કરેલ આરોપીને મારા વકીલ મારફત આપેલ નોટીસ કઈ તારીખે આપેલ તે મને હાલ યાદ નથી તેમજ આરોપીને કઈ તારીખે બજેલ તેની મને ખબર નથી. એ વાત ખરી છે કે, હાલની ફરીયાદ કઈ તારીખે મેં કરેલ છે તે પણ મને હાલ યાદ નથી. એ વાત ખરી છે કે, ચેક મેં આરોપી સાથે કરાર કરેલ ત્યારે આરોપીએ મને આપેલા." ફરીયાદીએ તેમની આ જુબાનીના સમર્થનમાં આંક-૩૮ થી તકરારી ચેક રજુ કરેલ છે. ફરીયાદીની આરોપી તરફે કરવામાં આવેલી ઉલટતપાસ જોતાં તેમજ આરોપી એ ડિ.પ્રો.કોડ ની કલમ ૩૧૩ અન્વયે આપેલ વિશેષ નિવેદન જોતાં આંક-૩૮ વાળા તકરારી ચેકમાં આરોપીની સહી ના હોવાની કોઈ તકરાર આરોપી તરફે લેવામાં આવેલી નથી. આમ, તકરારી ચેકમાં આરોપીની સહી હોવાનું જણાઈ આવે છે. આમ, એ હકીકત પુરવાર થાય છે કે આરોપી ધ્વારા નિભાવવા માં આવતાં ખાતાનો, આંક-૩૮ વાળા તકરારી ચેક માં આરોપી ની સહી છે અને તે આરોપીએ ફરીયાદી ને આપેલો ચેક છે.

(૧૧.૨) ૨૦૦૮ ડી. સી. આર. (ગુજ.) ૧૮૮ ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલ "સતીશ જયંતીલાલ શાહ વિરુદ્ધ પંકજ મશરુવાળા અને બીજા" ના ચુકાદામાં તેમજ ૨૦૧૦ ડી. લો. જ. ૨૮૭૧ ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલ "રંગપા વિ. મોહન" ના ચુકાદામાં નામદાર સુપ્રિમ કોર્ટ ધ્વારા પ્રસ્થાપિત કરેલ સિદ્ધાંતો મુજબ તકરારી ચેકમાં આરોપીની સહી હોવાનું પુરવાર થતું હોય તો ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૯ મુજબ તકરારી ચેક કાયદેસર રીતે વસુલ કરાવી શકાય તેવા લેણાં ની ચુકવણી પેટે જ આપવામાં આવેલ હોવાનું અનુમાન કરવાનું રહે અને તેથી જ્યાં સુધી વિરુદ્ધનું પુરવાર કરવામાં ના આવે ત્યાં સુધી આ ચેક ફરીયાદીએ ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ -૧૩૮માં જણાવ્યા મુજબ કોઈપણ દેવું અથવા અન્ય જવાબદારી માટે મેળવ્યો હતો તેમ અનુમાન થાય. તેમજ નામદાર સુપ્રિમ

કોર્ટ ધ્વારા મે.એમ.એમ.ટી.સી. લીમીટેડ દેન્ડ અધર્સ વિ. મેડચલ કેમીકલ એન્ડ ડ્રામ્સ

(પ્રા) લીમીટેડ, (૨૦૦૨) ૧ એસ.સી.સી. ૨૩૪ ના ચુકાદા મા પેરા ૧૯ મા જણાવેલ છે કે

- "... The authority shows that even when the cheque is dishonoured by reason of stop payment instruction, by virtue of Section 139 the Court has to presume that the cheque was received by the holder for the discharge in whole or in part, of any debt or liability. Of course this is a rebuttable presumption. The accused can thus show that the 'stop payment' instructions were not issued because of insufficiency or paucity of funds. If the accused shows that in his account there was sufficient funds to clear the amount of the cheque at the time of presentation of the cheque for encashment at the drawer bank and that the stop payment notice had been issued because of other valid causes including that there was no existing debt or liability at the time of presentation of cheque for encashment, then offence under Section 138 would not be made out. The important thing is that the burden of so proving would be on the accused. ..."

સદરહુ ચુકાદો વંચાણો લેતા તેમાં નામદાર સુપ્રિમકોર્ટ ધ્વારા સ્પષ્ટપણે જણાવેલ છે કે આરોપીની સહીવાળો ચેક દેવા પેટે આપેલ ન હતો તે પુરવાર કરવાની જવાબદારી આરોપીના શીરે હોય છે. હાલના કેસમાં તકરારી ચેકમાં આરોપીની સહી હોવાનું પુરવાર થતું હોય ઘી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮ મુજબનું અનુમાન કરવાનું રહે છે. જેથી આંક-૩૮ વાળો તકરારી ચેક આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવા/જવાબદારી પેટે ફરીયાદીને આપેલ હોવાનું અનુમાન કરવાનું રહે છે. એટલે કે, તકરારી ચેક ફરીયાદીના કાયદેસર રીતે વસુલ કરાવી શકાય તેવા કાયદેસરના લેણાંની ચુકવણી પેટે જ આરોપી ધ્વારા આપવામાં આવેલ હોવાનું અનુમાન કરવાનું રહે છે.

(૧૧.૩) આ કામે બચાવપક્ષ તરફ આ કામના આરોપી ભીમશીભાઈ પુંજાભાઈ નંદાણીયાએ આંક-૫૪ થી પોતાનું સરતપાસનું સોગંદનામું રજુ રાખેલ છે. જેમાં તેઓએ એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, ફરીયાદમાં લખેલ હકીકત મુજબ તેઓએ ફરીયાદીને કોઈ રકમ ચુકવવાની હતી નહીં કે સદરહુ રકમની ચુકવણી માટે તેઓએ વાદ વાળો ચેક ફરીયાદીને

આપેલ ન હતો. ફરીયાદીના કહેવા મુજબની કોઈ ચેક મુજબની લેણી રકમ તેઓની પાસે નીકળતી નથી તેમજ ફરીયાદીએ ચેકનો ખોટી રીતે તેઓ બંને વચ્ચે થયેલ કરારની શરતોનું ઉલ્લંઘન કરી ચેકનો દુરઉપયોગ કરી હાલની ફરીયાદ હકીકત દાખલ કરેલ છે. તેઓએ અને ફરીયાદીએ જમીનનો અદલો બદલો કરેલ છે. તેઓએ ફરીયાદીને તેઓની માલીકીની ખેતીની જમીન પીપળવા ગામે ખેડ ખાતા નં.૩૨૫, રે.સ.નં.૧૨ પૈકી ૧ ક્ષેત્રફળ હે.આરે. ચો.મી. ૧-૧૩-૩૧ વાળી જમીન ફરીયાદીને વેચાણથી આપવાનો તથા ફરીયાદીએ તેની માલીકી અને કબજા ભોગવટા વાળી ખેતીની જમીન મેંદરડા તાલુકાના હરીપુર ગામે આવેલ ખેડ ખાતા નં.૧૪૨, રે.સ.નં.૧૫૭/પી-૨, ક્ષેત્રફળ હે.આરે.ચો.મી. ૧-૨૯-૫૦ વાળી જમીનનો અદલો બદલો કરેલ છે અને તે અંગેનો અદલા બદલાનો દસ્તાવેજ કરી આપેલ છે. ફરીયાદીના પિતાશ્રીના નામે મેંદરડા તાલુકાના હરીપુર ગામે આવેલ મકાન અવેજ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- પુરામાં વેચાણ આપવા કરાર કરેલ છે અને કબજો તેઓને સોંપી આપેલ છે, પરંતુ સાટાકરારની શરત મુજબ ફરીયાદીએ તેઓને સદરહુ મકાન ટાઈટલ કલીયર કરી તેઓના નામે પાકો વેચાણ દસ્તાવેજ કરી આપે ત્યારે તેઓએ ફરીયાદીને તે રકમ ચુકવવાની હતી અને જેના બદલામાં તેઓએ ફરીયાદીને સેફ્ટી માટેનો વાદ વાળો ચેક આપેલ હતો અને જે શરતોનું ફરીયાદીએ આજ દિન સુધી પાલન કરેલ નથી અને શરતનો ભંગ કરી ચેક તેઓની સુચના વિના અને સંમતિ વિના બેન્કમાં રજુ કરી રીટર્ન કરાવી હાલની ખોટી ફરીયાદ દાખલ કરેલ છે. આ કામમાં ફરીયાદીના ભાઈ કાનાભાઈ રાણાભાઈ વાળા વાળી જમીનનો વેચાણ દસ્તાવેજ તેઓના નામે કરી આપેલ છે, પરંતુ કરારની શરતો મુજબ આજ દિન સુધી સદરહુ જમીન ઉપર આવેલ બોજો રદ કરાવી બોજામુક્તિ કરાવેલ નથી અને સદરહુ જમીન બોજા મુક્તિ કરી તેઓના નામે જમીન થાય એટલે તેઓએ ફરીયાદીને સદરહુ રકમ ચુકવવાની હતી પરંતુ ફરીયાદીએ આવી કોઈ તસ્દી લીધા વિના કરારની શરતોનો ભંગ કરી તેઓની સંમતિ વિના વાદ વાળો ચેક કે જે સેફ્ટી પેટે આપેલ હતો તેનો દુરઉપયોગ કરી હાલની ફરીયાદ દાખલ કરેલ છે. આ કામમાં ફરીયાદી કરારની શરતોનું પાલન ન કરતા હોય જેથી તેઓએ તેમના વકીલશ્રી મારફત આ કામના ફરીયાદીને તા.૨૪/૧૦/૨૦૧૭ ના રોજ રજી.એ.ડી. પત્રથી ફરીયાદીને લીગલ નોટીસ આપેલી.

વધુમાં આરોપીની ફરીયાદપક્ષ તર્ફે કરવામાં આવેલ ઉલટતપાસમાં આરોપીએ એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, "એ વાત ખરી છે કે, આરોપી અને ફરીયાદીએ જમીનનો તથા મકાનનો અદલો બદલો કરેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, અમો આરોપીની પીપળવા ગામની જમીન ફરીયાદીને આપેલ અને ફરીયાદીની હરીપુર ગામની જમીન અમો આરોપીને વેચાણ આપેલ તે મુજબ જમીનનો અદલા બદલાનો દસ્તાવેજ એકબીજાએ અરસ પરસ કરી આપેલા અને કબજો અરસ પરસ સોંપી આપેલ. એ વાત ખરી છે કે, એ જ પ્રમાણે મકાનનો અદલો બદલો કરેલ છે અને એકબીજાને કબજો સોંપી આપેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, આંક-૩૮ વાળો ચેક મારા બેન્ક ખાતાનો છે તેમાં મારી સહી છે અને ચેકમાં રૂ.૫ લાખ

લખેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, ચેક રીટર્ન થયેલ તેની નોટીસ મળેલ કે નહી તેની મને ખબર નથી. એ વાત ખરી છે કે, મને આંક-૪૨ બતાવવામાં આવે છે, એકનોલેજમેન્ટ સ્લીપ જેમાં મારા પત્નીની સહી છે. આંક-૫૧ થી હરીપુર ગામની ગામ નમુના નં.૨ ની નોંધવાળી રજુ છે. એ વાત ખરી છે કે, આ અદલા બદલાના જ કરારો કરેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, આ જે જ કરારો થયેલા છે તેની અસલ કોપી અમો આરોપી પાસે છે."

(૧૧.૪) આ કામે બચાવપક્ષ તરફ આ કામના સાહેદ નાનજીભાઈ શામજીભાઈ કમાણીએ આંક-૫૮ થી સરતપાસનુ સોગંદનામુ રજુ રાખેલ છે. જેમાં તેઓએ એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, આ કામના પક્ષકારો વચ્ચે ખેતીની જમીનના અદલા બદલાના કરારો થયેલા તેમજ મકાન અંગેનો વેચાણ કરાર થયેલો જેમાં તેઓ સાક્ષી તરીકે હતા તેમજ તેઓએ આ બંને પક્ષકારો વચ્ચેના સમજુતીના અને મકાન વેચાણના કરારમાં હાજર રહી તેમની વચ્ચે થયેલ કરારમાં નોટરી સમક્ષ હાજર રહી તેઓની સાક્ષી તરીકે સહી કરી આપેલ હતી. આ કામના પક્ષકારો તથા કાનાભાઈ રાણાભાઈ વાળા વચ્ચે તા.૨૬/૦૭/૨૦૧૭ ના રોજ કબજા સાથેનો મકાન વેચાણ અંગેનો કરાર કરવામાં આવેલ હતો. જે કરાર આ કામના પક્ષકારો તથા કાનાભાઈ રાણાભાઈએ તેઓની હાજરીમાં રાજીખુશીથી કરેલો અને નોટરી સમક્ષ આ કરાર કરવામાં આવેલ ત્યારે નોટરી સમક્ષ હાજર રહી આ કામના પક્ષકારોએ કરાર નોંધાવેલ હતો અને તેઓ પક્ષકારોને ઓળખતા હોય જેથી તેમની વચ્ચે થયેલ કરારમાં તેઓ સાક્ષી તરીકે હાજર રહી તેઓની સહી કરી આપેલ હતી. કરાર મુજબ અરજણભાઈ રાણાભાઈ વાળા તથા કાનાભાઈ રાણાભાઈ વાળાએ હરીપુર મુકામેના તેમના પિતાશ્રીએ ખરીદ કરેલ મકાન ભીમશીભાઈ પુંજાભાઈ નંદાણીયાને વેચાણથી આપવાનો કરાર કરેલ હતો અને તે સમયે મકાનની કિંમત રૂ.૫,૫૦,૦૦૦/- પુરા નક્કી કરેલ હતી અને તે સમયે ભીમશીભાઈએ અરજણભાઈ તથા કાનાભાઈને રકમ રૂ.૫૦,૦૦૦/- પુરા અરજણભાઈ તથા કાનાભાઈને ચુકવી આપેલ હતી અને બાકીની રકમ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- પુરા અરજણભાઈ તથા કાનાભાઈ આ મકાન ભીમશીભાઈને દસ્તાવેજ કરી આપે ત્યારે ચુકવી આપવાના હતા અને તે પેટે રકમ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- પુરાનો એક ચેક ભીમશીભાઈએ અરજણભાઈના નામ જોગનો લખી આપેલ હતો, પરંતુ તેઓને જાણવા મળેલ છે કે, આજ દિવસ સુધી અરજણભાઈએ આ મકાન ટાઈટલ કલીયર કરાવી ભીમશીભાઈના નામ જોગ દસ્તાવેજ કરી આપેલ નથી અને આ સેફ્ટી પેટે આપેલ ચેક રીટર્ન કરાવી ભીમશીભાઈ સામે હાલની ખોટી ફરીયાદ દાખલ કરેલ છે. આ ઉપરાંત જમીનના વેચાણ પેટેનો પણ ભીમશીભાઈએ અરજણભાઈને સેફ્ટીનો ચેક લખી આપેલ હતો. પરંતુ અરજણભાઈએ જમીન ઉપરનો બોજો દુર કર્યા વિના સેફ્ટીનો ચેક રીટર્ન કરાવી ભીમશીભાઈ વિરુદ્ધ ફરીયાદ દાખલ કરેલ છે અને બાદમાં ચાલુ ફરીયાદે બેન્કમાં થોડા સમય પહેલા બેન્કની લેણી રકમ ભરી આપેલ છે.

સાહેદની ફરીયાદપક્ષ તરફે કરવામાં આવેલ ઉલટતપાસમાં સાહેદે એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, "એ વાત ખરી છે કે, આ કામના બંને પક્ષકારોને હું ઓળખુ છુ. એ વાત ખરી છે કે, આ કામના ફરીયાદી તથા આરોપીએ જમીન મકાનનો અદલો બદલો કરેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, આ જમીન મકાનના અદલા બદલાના વ્યવહાર પેટે આ કામના આરોપીએ રૂ.૫ લાખ મકાન પેટે તથા રૂ.૫ લાખ જમીન પેટે ફરીયાદીને ચુકવવાના હતા. એ વાત ખરી છે કે, આ ચુકવવા પેટેની રકમ બાબતે આરોપીએ ફરીયાદીને જમીન-મકાન પેટેના રૂ.૫ લાખ - રૂ.૫ લાખના બે ચેકો લખી આપેલા. એ વાત ખરી છે કે, આ આપેલા ચેકોમાં આરોપીએ પોતાની સહી કરી ફરીયાદીને આપેલા. આ નોટરીનુ લખાણ કયા સ્થળે અને કોની સમક્ષ થયેલ છે તેની મને ખબર નથી. એ વાત ખરી છે કે, મને આંક-૬૯ બતાવવામાં આવે છે તે હું વાંચી જણાવુ છુ કે તેમાં ક્યાંય સીક્યુરીટી પેટે આ ચેકો આપેલા છે તેવુ લખેલ નથી. એ વાત ખરી છે કે, ટાઈટલ ક્લીયર થઈ ગયેલ છે કે કેમ તે હું જાણતો નથી. એ વાત ખરી છે કે, મારે તથા ભીમશીભાઈને સારા સંબંધ છે. એ વાત ખરી છે કે, આંક-૬૯ માં અમો સાક્ષીની તથા બીજા પક્ષકારોની સહીઓ છે. એ વાત ખરી છે કે, હું ભીમશીભાઈ પુંજાભાઈના કહેવાથી જુબાની આપવા આવેલ છુ."

(૧૧.૫) આ કામે બચાવપક્ષ તરફે આ કામના સાહેદ જગમલભાઈ હમીરભાઈ નંદાણીયાએ આંક-૫૯ થી સરતપાસનુ સોગંદનામુ રજુ રાખેલ છે. સદર સાહેદે પોતાના પુરાવામાં આંક-૫૯ થી તપાસવામાં આવેલ સાહેદ મુજબનો જ શબ્દશ: પુરાવો રજુ કરેલ હોય જેથી અત્રે તેનુ પુનરાવર્તન કરવામાં આવેલ નથી.

સાહેદની ફરીયાદપક્ષ તરફે કરવામાં આવેલ ઉલટતપાસમાં સાહેદે એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, "એ વાત ખરી છે કે, આ કામના બંને પક્ષકારોને હું ઓળખુ છુ. આરોપી ભીમશીભાઈ પુંજાભાઈ નંદાણીયા મારા પારીવારીક કાકા થાય છે. એ વાત ખરી છે કે, મારે ભીમશીભાઈ સાથે સારા સંબંધ છે. એ વાત ખરી છે કે, આ કામના ફરીયાદી તથા આરોપીએ જમીન મકાનનો અદલો બદલો કરેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, આ જમીન મકાનના અદલા બદલાના વ્યવહાર પેટે આ કામના આરોપીએ રૂ.૫ લાખ મકાન પેટે તથા રૂ.૫ લાખ જમીન પેટે ફરીયાદીને ચુકવવાના હતા. એ વાત ખરી છે કે, આ ચુકવવા પેટેની રકમ બાબતે આરોપીએ ફરીયાદીને જમીન-મકાન પેટેના રૂ.૫ લાખ - રૂ.૫ લાખના બે ચેકો લખી આપેલા. એ વાત ખરી છે કે, આ આપેલા ચેકોમાં આરોપીએ પોતાની સહી કરી ફરીયાદીને આપેલા. એ વાત ખરી છે કે, આંક-૬૯ વાળા નોટરી લખાણમાં સીક્યુરીટી પેટે ચેક આપેલ છે તેવુ ક્યાંય લખેલ નથી. એ વાત ખરી છે કે, આ કારનુ લખાણ થઈ ગયા બાદ નોટરી કારમાં અમોને સાક્ષી તરીકે સહી કરવાનુ કહેતા સહી કરી આપેલ. એ વાત ખરી છે કે, નો ડ્યુઅલ સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવે તો આરોપીએ ચેકના નાણાં ચુકવી આપવા પડે. એ વાત ખરી છે કે, આંક-૬૯ વાળા નોટરી લખાણના કારમાં એવુ લખેલ નથી કે

સેફ્ટી પેટે ચેકો આપેલા હોય. એ વાત ખરી છે કે, ભીમશીભાઈ અમારા સગા થતા હોય તેમના કહેવાથી હું જુબાની આપવા નામદાર કોર્ટમાં આવેલ છું."

(૧૧.૬) હાલના કેસમાં આરોપી ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૯ ના અનુમાનનું ખંડન કરવામાં સફળ થયેલા છે કે કેમ તે નક્કી કરવા રજુ થયેલ પુરાવો જોઈએ તો આરોપી તરફે હાલના કામે મૌખિક પુરાવો રજુ રાખવામાં આવેલ છે.

વધુ માં, નામદાર સુપ્રિમ કોર્ટ ધ્વારા માં રોહીતભાઈ જીવનલાલ પટેલ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત એન્ડ અધર્સ, ક્રિમીનલ અપીલ નં.૫૦૮/૨૦૧૯ ના તા.૧૫-૦૩-૨૦૧૯ ના ચુકાદા માં જણાવેલ છે કે,

- "14. So far the question of existence of basic ingredients for drawing of presumption under Sections 118 and 139 the NI Act is concerned, apparent it is that the accused-appellant could not deny his signature on the cheques in question that had been drawn in favour of the complainant on a bank account maintained by the accused for a sum of Rs. 3 lakhs each. The said cheques were presented to the Bank concerned within the period of their validity and were returned unpaid for the reason of either the balance being insufficient or the account being closed. All the basic ingredients of Section 138 as also of Sections 118 and 139 are apparent on the face of the record. The Trial Court had also consciously taken note of these facts and had drawn the requisite presumption. Therefore, it is required to be presumed that the cheques in question were drawn for consideration and the holder of the cheques i.e., the complainant received the same in discharge of an existing debt. The onus, therefore, shifts on the accused-appellant to establish a probable defense so as to rebut such a presumption.

15. In Rangappa v. Sri Mohan : (2010) 11 SCC 441, this Court has reiterated and summarized the principles relating to presumptions under Sections 118 and 139 of the NI Act and rebuttal thereof in the following:-

- "26. In the light of these extracts, we are in agreement with the respondent claimant that the presumption mandated by Section 139 of the Act

does indeed include the existence of a legally enforceable debt or liability. To that extent, the impugned observations in Krishna Janardhan Bhat may not be correct. However, this does not in any way cast doubt on the correctness of the decision in that case since it is based on the specific facts and circumstances therein. As noted in the citations, this is of course in the nature of a rebuttal presumption and it is open to the accused to raise a defence wherein the existence of a legally enforceable debt or liability can be contested. However, there can be no doubt that there is an initial presumption which favours the complainant.

- 27. Section 139 of the Act is an example of a reverse onus clause that has been included in furtherance of the legislative objective of improving the credibility of negotiable instruments. While Section 138 of the Act specifies a strong criminal remedy in relation to the dishonour of cheques, the rebuttable presumption under Section 139 is a device to prevent undue delay in the course of litigation. However, it must be remembered that the offence made punishable by Section 138 can be better described as a regulatory offence since the bouncing of a cheque is largely in the nature of a civil wrong whose impact is usually confined to the private parties involved in commercial transactions. In such a scenario, the test of proportionality should guide the construction and interpretation of reverse onus clauses and the defendant–accused cannot be expected to discharge an unduly high standard of proof.²⁸. In the absence of compelling justifications, reverse onus clauses usually impose an evidentiary burden and not a persuasive burden. Keeping this in view, it is a settled position that when an accused has to rebut the presumption under Section 139, the standard of proof for doing so is that of "preponderance of probabilities". Therefore, if the accused is able to raise a probable defence which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. As clarified in the citations, the accused can rely on the materials submitted by the complainant in order to raise such a defence and it is conceivable that in some cases the accused may not need to adduce evidence of his/her own."

- 16. On the aspects relating to preponderance of probabilities, the accused has to bring on record such facts and such circumstances which may lead the Court to conclude either that the consideration did not exist or that its non-existence was so probable that a prudent man would, under the circumstances of the case, act upon the plea that the consideration did not exist. This Court has, time and again, emphasized that though there may not be sufficient negative evidence which could be brought on record by the accused to discharge his burden, yet mere denial would not fulfil the requirements of rebuttal as envisaged under Section 118 and 139 of the NI Act. This court stated the principles in the case of Kumar Exports (supra) as follows:
- "20. The accused in a trial under Section 138 of the Act has two options. He can either show that consideration and debt did not exist or that under the particular circumstances of the case the non-existence of consideration and debt is so probable that a prudent man ought to suppose that no consideration and debt existed. To rebut the statutory presumptions an accused is not expected to prove his defence beyond reasonable doubt as is expected of the complainant in a criminal trial. The accused may adduce direct evidence to prove that the note in question was not supported by consideration and that there was no debtor liability to be discharged by him. However, the court need not insist in every case that the accused should disprove the non-existence of consideration and debt by leading direct evidence because the existence of negative evidence is neither possible nor contemplated. At the same time, it is clear that bare denial of the passing of the consideration and existence of debt, apparently would not serve the purpose of the accused. Something which is probable has to be brought on record forgetting the burden of proof shifted to the complainant. To disprove the presumptions, the accused should bring on record such facts and circumstances, upon consideration of which, the court may either believe that the consideration and debt did not exist or their non-existence was so probable that a prudent man would under the circumstances of the case, act upon the plea that they did not exist.

Apart from adducing direct evidence to prove that the note in question was not supported by consideration or that he had not incurred any debt or liability, the accused may also rely upon circumstantial evidence and if the circumstances so relied upon are compelling, the burden may likewise shift again on to the complainant. The accused may also rely upon presumptions of fact, for instance, those mentioned in Section 114 of the Evidence Act to rebut the presumptions arising under Sections 118 and 139.21. The accused has also an option to prove the non-existence of consideration and debt or liability either by letting in evidence or in some clear and exceptional cases, from the case set out by the complainant, that is, the averments in the complaint, the case set out in the statutory notice and evidence adduced by the complainant during the trial. Once such rebuttal evidence is adduced and accepted by the court, having regard to all the circumstances of the case and the preponderance of probabilities, the evidential burden shifts back to the complainant and, therefore, the presumptions under Sections 118 and 139 of the Act will not again come to the complainant's rescue."

ઉપરોક્ત ચુકાદા માં નામ. સુપ્રિમ કોર્ટ ધ્વારા સ્પષ્ટ રીતે જણાવેલ છે કે આરોપી એ આપેલો ચેક ફરીયાદી ને કયા કારણોસર આપેલો તે સાબિત કરવાની જવાબદારી આરોપીની છે અને જો આરોપી વ્યાજબી શંકાથી પરે સાબિત ન કરી શકે તો તે હકીકતનું તેની વિરુદ્ધ માં અનુમાન કરવા માં આવશે.

વધુ માં, નામદાર સુપ્રિમ કોર્ટ ધ્વારા માં એમ. અબ્બાસ હાજી વિરુદ્ધ ટી.એન.ચન્નાકેશવા, ક્રિમીનલ અપીલ નં.૬૬૪/૨૦૧૨ ના તા.૧૯-૦૯-૨૦૧૯ ના ચુકાદા માં જણાવેલ છે કે,

- "It is urged before us that the High Court overstepped the limits which Appellate Court is bound by criminal cases setting aside an order of acquittal. Proceedings under Section 138 of the Act are quasi-criminal proceedings. The principles, which apply to acquittal in other criminal cases, cannot apply to these cases. As far as the present case is concerned, in addition to three reasons, given by the High Court, we are of the view that the

original appellant has not even explained how the leaves of the cheque entered into the hands of the complainant. It is urged that in cross-examination of the complainant some suggestions were made that since the complainant was visiting the office of the original appellant, he had access to the same. The complainant had only admitted that he visited the office of the original appellant but he denied all the other suggestions. Thereafter, it was for the original appellant to prove his part of the case. "

ઉપરોક્ત ચુકાદા માં નામ. સુપ્રિમકોર્ટ ધ્વારા સ્પષ્ટ રીતે જણાવેલ છે કે આરોપીએ સહી કરી આપેલો ચેક ફરીયાદી પાસે કેવી રીતે ગયો તે સાબિત કરવા ની જવાબદારી આરોપીની છે અને જો આરોપી વ્યાજબી શંકાથી પરે સાબિત ન કરી શકે તો તે હકીકતનું તેની વિરૂદ્ધ માં અનુમાન કરવામાં આવશે.

વધુમાં તાજેતર માં નામ. સુપ્રિમકોર્ટ ધ્વારા કે.એસ.રંગાનાથા વિ. વિટ્ટલ શેટ્ટી, ક્રિમીનલ અપીલ નંબર:-૧૮૬૦/૨૦૧૧ ના તા.૦૮-૧૨-૨૦૨૧ ના ચુકાદા માં જણાવેલ છે કે,

- 10. It would also be apposite to take note of a decision in Triyambak S. Hegde vs. Sripad in Criminal Appeal Nos.849-850 of 2011 dated 23.09.2021 wherein it was observed as hereunder:-
- "12. Insofar as the payment of the amount by the appellant in the context of the cheque having been signed by the respondent, the presumption for passing of the consideration would arise as provided under Section 118(a) of N.I. Act which reads as hereunder: -
- "118. Presumptions as to negotiable instruments - Until the contrary is proved,the following presumptions shall be made:
- (a) of consideration - that every negotiable instrument was made or drawn for consideration, and that every such instrument, when it has been accepted, indorsed, negotiated or transferred, was accepted, indorsed, negotiated or transferred for consideration."
- 13. The above noted provisions are explicit to the effect that such presumption would remain, until the contrary is proved. The learned counsel for the appellant in that regard has relied on the decision of this court in K. Bhaskaran vs. Sankaran Vaidhyan

Balan & Anr. (1999) 7 SCC 510 wherein it is held as hereunder:

- "9. As the signature in the cheque is admitted to be that of the accused, the presumption envisaged in Section 118 of the Act can legally be inferred that the cheque was made or drawn for consideration on the date which the cheque bears. Section 139 of the Act enjoins on the Court to presume that the holder of the cheque received it for the discharge of any debt or liability. The burden was on the accused to rebut the aforesaid presumption. The Trial Court was not persuaded to rely on the interested testimony of DW-1 to rebut the presumption. The said finding was upheld by the High Court. It is not now open to the accused to contend differently on that aspect."
- 14. The learned counsel for the respondent has however referred to the decision of this Court in Basalingappa vs. Mudibasappa (2019) 5 SCC 418 wherein it is held as hereunder: –
- "25. We having noticed the ratio laid down by this Court in the above cases on Sections 118 (a) and 139, we now summarise the principles enumerated by this Court in following manner:
- 25.1. Once the execution of cheque is admitted Section 139 of the Act mandates a presumption that the cheque was for the discharge of any debt or other liability.
- 25.2. The presumption under Section 139 is a rebuttable presumption and the onus is on the accused to raise the probable defence. The standard of proof for rebutting the presumption is that of preponderance of probabilities.
- 25.3. To rebut the presumption, it is open for the accused to rely on evidence led by him or the accused can also rely on the materials submitted by the complainant in order to raise a probable defence. Inference of preponderance of probabilities can be drawn not only from the materials brought on record by the parties but also by reference to the circumstances upon which they rely.
- 25.4. That it is not necessary for the accused to come in the witness box in support of his defence, Section 139 imposed an evidentiary burden and not a persuasive burden.

- 25.5. It is not necessary for the accused to come in the witness box to support his defence.”
- 11. The position of law as noted above makes it crystal clear that when a cheque is drawn out and is relied upon by the drawee, it will raise a presumption that it is drawn towards a consideration which is a legally recoverable amount; such presumption of course, is rebuttable by proving to the contrary. The onus is on the accused to raise a probable defence and the standard of proof for rebutting the presumption is on preponderance of probabilities.”

ઉપરોક્ત ચુકાદા માં નામ. સુપ્રિમ કોર્ટ ધ્વારા એવુ જણાવવા માં આવેલ છે કે જ્યારે આરોપી એ પોતાની સહી વાળો ચેક ફરીયાદી ને આપ્યો ત્યારે એવુ માની લેવુ પડે કે આરોપી એ તે ચેક તેના કાચદેસર ના લેણા પેટે આપેલો છે. સિવાય કે આરોપી તરફે એ હકીકત નું ખંડન કરતો કોઈ પુરાવો રજુ કરવા માં આવે. તે પુરવાર કરવા ની સાબિતી નો બોજો આરોપી ઉપર રહેલો છે. જ્યાં સુધી આરોપી પુરવાર ન કરે ત્યા સુધી તેનુ અનુમાન ફરીયાદી ના એટલે કે ચેક સ્વીકારનાર ના પક્ષ નુ કરવા નુ રહે છે.

(૧૧.૭) વધુમાં આ કામે નામદાર સુપ્રિમકોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલ ઓરીએન્ટલ બેંક ઓફ કોમર્સ વિ. પ્રબોધકુમાર તિવારી, કીમીનલ અપીલ નં. ૧૨૬૦/૨૦૨૨, તા. ૧૬-૦૮-૨૦૨૨ ના ચુકાદાના પેરા નં. ૧૫ તથા ૧૬ માં જણાવેલ છે કે,

- 15. A drawer who signs a cheque and hands it over to the payee, is presumed to be liable unless the drawer adduces evidence to rebut the presumption that the cheque has been issued towards payment of a debt or in discharge of a liability. The presumption arises under Section 139.
- 16. In Anss Rajashekar v. Augustus Jeba Ananth, (2020) 15 SCC 348 a two Judge Bench of this Court, of which one of us (D.Y. Chandrachud J.) was a part, reiterated the decision of the three-Judge Bench of this Court in Rangappa v. Sri Mohan, (2010) 11 SCC 441 on the presumption under Section 139 of the NI Act. The court held:
- 12. Section 139 of the Act mandates that it shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received it, in discharge, in

whole or in part, of a debt, or liability. The expression "unless the contrary is proved" indicates that the presumption under Section 139 of the Act is rebuttable. Terming this as an example of a "reverse onus clause" the three-Judge Bench of this Court in Rangappa held that in determining whether the presumption has been rebutted, the test of proportionality must guide the determination. The standard of proof for rebuttal of the presumption under Section 139 of the Act is guided by a preponderance of probabilities. This Court held thus:

- 28. In the absence of compelling justifications, reverse onus clauses usually impose an evidentiary burden and not a persuasive burden. Keeping this in view, it is a settled position that when an accused has to rebut the presumption under Section 139, the standard of proof for doing so is that of "preponderance of probabilities". Therefore, if the accused is able to raise a probable defence which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. As clarified in the citations, the accused can rely on the materials submitted by the complainant in order to raise such a defence and it is conceivable that in some cases the accused may not need to adduce evidence of his/her own." (emphasis supplied)"

ઉપરોક્ત ચુકાદામાં નામદાર સુપ્રિમકોર્ટ દ્વારા એવું જણાવેલ છે કે, જ્યાં સુધી આરોપી તરફે એવું સાબીત કરવામાં ન આવે કે સદરહું ચેક આરોપી દ્વારા ફરિયાદીને આપવામાં આવેલો છે અને ચેક ઉપર આરોપીની સહી નથી ત્યાં સુધી ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ- ૧૩૯ મુજબનું અનુમાન ફરિયાદીની તરફેલામાં કરવાનું રહે છે.

(૧૧.૮) આ કામે રેકર્ડ ઉપર રજુ થયેલ પુરાવો ધ્યાને લેવામાં આવે તો આ કામે ફરિયાદવાળો ચેક આંક-૩૮ નો આરોપીના ખાતાનો ન હતો કે આંક-૩૮ વાળા ચેકમાં આરોપીની સહી ન હતી તેવો કોઈ બચાવ આરોપીપક્ષે લેવામાં આવેલ નથી અને ફરિયાદવાળો ચેક આરોપીના ખાતાનો જ અને આરોપીની સહી વાળો હોવાની હકીકત અન્વયે આરોપી તરફે દેવું અને જવાબદારી અદા કરવા ચેક આપેલ હોવાનું ફલિત થાય છે. વધુમાં આ કામે રેકર્ડ ઉપર રજુ થયેલ પુરાવો ધ્યાને લેતા આ કામના ફરિયાદી દ્વારા આરોપીને આંક-૪૦ થી ડીમાન્ડ નોટીસ આપવામાં આવેલ છે. આરોપીને સદરહું નોટીસ મળી ગયા અંગેની હકીકત રેકર્ડ ઉપર આવેલ છે અને નોટીસના નીચત સમય મર્યાદામાં ફરિયાદીને ચેક મુજબની રકમ ચુકવેલ નથી.

(૧૧.૯) આ કામે બચાવપક્ષ દ્વારા એવો બચાવ લેવામાં આવેલ છે કે, આ કામે કરાર ફરીયાદી દ્વારા કબુલ રાખવામાં આવેલ છે તેમજ કરાર મુજબ ટાઈટલ કલીયર કરીને આપવાનો હતો પરંતુ તેવું કરેલ નથી. વધુમાં ફરીયાદી પર જમીનનું લેણું હતું. વધુમાં આરોપીને નોટીસ આપી છે કે વ્યવહાર પુરો કરી ચેક સીક્યુરીટી પેટે આપેલ. વધુમાં ફરીયાદી કરારનું પાલન કરે તો જ ચેક આપવાની વાત હતી, પરંતુ ફરીયાદી દ્વારા કરારનું પાલન કરેલ નથી અને આજ દિન સુધી ફરીયાદીએ મિલ્કત પોતાના નામે કરેલ નથી. વધુમાં ફરીયાદીએ ચાલુ કેસમાં નો ડયુ આપેલ છે. વધુમાં ફરીયાદીએ કરાર મુજબની શરતોનો પોતાની ઉલટતપાસમાં સ્વીકાર કરેલ છે. વધુમાં આરોપીને કરારના પાલન માટેની નોટીસ આપેલ છે તેને આંક પડેલ છે. વધુમાં ફરીયાદપક્ષ કાયદેસરનું લેણું પુરવાર કરી શકેલ નથી. આ સંદર્ભે ઘરમેળેનો સમજૂતી કરાર ધ્યાને લેવામાં આવે તો તેમાં એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, અને પક્ષકાર બીજા વાળાના વારસાઈ હકકના મકાનની વારસાઈ એન્ટ્રીઓ પડાવી અને બધા વારસદારોને હાજર રાખી અને પક્ષકાર પહેલા જો પાકો વેચાણ દસ્તાવેજ કરાવી આપે ત્યારે રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- પાંચ લાખનો ચેક પક્ષકાર બીજાએ વટાવી અને નાણાં રોકડા કરવાના છે તેમજ ઉપરોક્ત મિલ્કતના ટાઈટલ કલીયર થઈ જાય ત્યારથી ટીવસ-૧૦ માં પક્ષકાર પહેલા દસ્તાવેજ કરાવી લેવાના છે અને પક્ષકાર બીજા-ત્રીજાએ દસ્તાવેજો કરી-કરાવી આપવાના છે. તેની આથી પરસ્પર ખાતરી અને બાહેધરી આપવામાં આવે છે. વધુમાં આ સંદર્ભે અદલો બદલો અંગેના કરારમાં મેમોરેન્ડમ ઓફ અન્ડરસ્ટેન્ડીંગ (એમ.ઓ.યુ.) માં એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, તેમજ અન્ય ચેક નં.૧૯૫૧૩૯ નો રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- પાંચ લાખ પક્ષકાર નં.૧ તરફથી પક્ષકાર નં.૨ નામનો આપવામાં આવેલ છે તે મકાન કરારની મુદત ૨૫/૧/૨૦૧૮ સુધીમાં મકાનના ટાઈટલ કલીયર થઈ જાય તો ત્યારે આ રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- પાંચ લાખ પુરા તા.૨૫/૧/૨૦૧૮ સુધીમાં પક્ષકાર નં.૧ નાએ ચુકવવાના છે અને ત્યારે પક્ષકાર નં.૨ તથા ૩ વાળા રાણાભાઈ રામભાઈના તમામ વારસદારોને હાજર રખાવી અને પક્ષકાર નં.૧ ના ખર્ચથી પાકો વેચાણ દસ્તાવેજ નોંધાવી આપવાનો છે. તેમાં કોઈ પક્ષકારે કસુર કરવાની નથી. તા.૨૫/૧/૨૦૧૮ સુધીમાં મકાનના ટાઈટલ કલીયર ન થાય તો પક્ષકાર નં.૨ અને નં.૩ નાએ કરી આપેલ કબજા કરારની મુદતમાં વધારો કરવાનો રહેશે અને નવી મુદત નક્કી કરવાની રહેશે. મકાનના ટાઈટલ કલીયર થાય ત્યારે પક્ષકાર નં.૧ ના રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- નો જે ચેક આપેલ છે તે વટાવવાનો રહેશે. વધુમાં આ સંદર્ભે આંક-૬૫ થી ૨જુ થયેલ કબજા સાથેનો મકાન વેચાણ અંગેનો કરાર ધ્યાને લેવામાં આવે તો તેમાં એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/- પાંચ લાખ પુરા તા.૨૫/૧/૨૦૧૮ ના રોજ તમારે અમોને આપવાના છે ત્યારે અમારે આ મકાનના પાકા દસ્તાવેજ તમો અગર તમો કહી તેના નામથી તમારા ખર્ચથી લખી લખાવી નોંધાવી આપવા છે અને તે અંગે તમોએ અમો પૈકી અરજાભાઈ રાણાભાઈ વાળાના નામનો ચેક નં.૧૯૫૧૩૯ નો તમો લખાવી લેનારના સ્ટેટ બેંક ઓફ

ઈન્ડીયા, તાલાલા બેંકના ખાતા નં.૫૬૦૬૬૦૧૧૧૫૯ માંથી વટાવી શકાય તેવો આપેલ છે, તે મકાનના ટાઈટલ કલીયર થાય ત્યારે લખી આપનારે વટાવવાનો છે. વધુમાં આ સંદર્ભે ફરીયાદીની બચાવપક્ષ તરફે કરવામાં આવેલ ઉલટતપાસમાં ફરીયાદીએ એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, તેઓને માર્ક-૩/૭ નો અદલા બદલીનો ઘરમેળેનો કરાર બતાવવામાં આવે છે તેમાં તેઓની તથા તેઓના ભાઈ કાના રાણાની તથા આરોપીની સહી છે તથા સાક્ષીઓની સહી છે તેમજ આ કરાર તેઓની રાજીખુશીથી કરેલ છે. વધુમાં ઉલટતપાસમાં જણાવેલ છે કે, એ જ રીતે માર્ક-૩/૮ થી ૩/૧૦ સુધીના કરારો તેઓની રાજીખુશીથી કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં ઉલટતપાસમાં જણાવેલ છે કે, આ કરારનું પાલન થાય પછી આરોપીએ તેઓને દસ લાખ આપવાના હતા. વધુમાં ઉલટતપાસમાં જણાવેલ છે કે, તેઓ તથા આરોપી ભીમશીભાઈ તથા તેઓના ભાઈ કાનાભાઈ રાણાભાઈ વચ્ચે મિલકત, મકાન તથા જમીનની અદલા બદલીના કરાર થયેલા તેમજ આ કરાર તેઓને, આરોપીને તથા તેઓના ભાઈ કાનાભાઈ રાણાભાઈને બંધનકર્તા છે. વધુમાં ઉલટતપાસમાં જણાવેલ છે કે, તેઓને આરોપીને નો ડ્યુ સર્ટીફિકેટ બેન્કમાંથી મેળવી આરોપીને આપવાનું હતું તે આજ દિન સુધી તેઓએ આપેલ નથી. વધુમાં ઉલટતપાસમાં જણાવેલ છે કે, ગામ નમુના નં.૨ માં તેઓના પિતાશ્રીનું નામ છે અને આ મિલકત તેમના નામે છે. આમ, ઉપરોક્ત તમામ રેકર્ડ ઉપર રજુ થયેલ મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવો ધ્યાને લેતા આ કામે ફરીયાદપક્ષ ફરીયાદીનું કાયદેસરનું લેણું હોય તેવું પુરવાર કરી શકેલ નથી અને પોતાનું બર્ડન તેઓએ ફરીયાદી ઉપર શીફ્ટ કરેલ હોવાનું પુરવાર થાય છે.

(૧૧.૧૦) ક્રિમીનલ જ્યુરીસપ્રુન્ડસ મુજબ આરોપી સામે ફરીયાદપક્ષ દ્વારા પોતાનો કેસ નિ:શંકપણે પુરવાર કરવાનો હોય છે. કોઈ પણ વ્યક્તિને માત્ર અનુમાનના આધારે દોષીત ઠરાવી શકાય નહીં. આ કામના ફરીયાદી દ્વારા કલમ-૫૪, ૧૧૮, ૧૩૯ ની ધારણા ફરીયાદીની તરફેલામાં કોર્ટ દ્વારા કરી જ લેવાની હોય છે તે મુજબની દલીલ કરવામાં આવેલ છે અને તે ખંડનાત્મક હોય તેનાથી વિરુદ્ધનું પુરવાર કરવાનો બોજો આ કામના આરોપી ઉપર રહેલ છે તે સિદ્ધાંત સાથે અત્રેની અદાલત સહમત છે, પરંતુ હાલના કેસમાં આરોપી દ્વારા જે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલ છે તેથી આરોપી પોતાના શીરે રહેલ બર્ડન ફરીયાદી ઉપર શીફ્ટ કરી દીધેલ છે. પોતાનું બર્ડન શીફ્ટ કરવા માટે તહોમતદાર દ્વારા અલગથી કોઈ પુરાવો રજુ કરવાની જરૂરીયાત નથી તેવું અત્રેની અદાલતનું માનવું છે. વધુમાં નામદાર સુપ્રિમ કોર્ટ દ્વારા સંભાવનાની પ્રબળતા રજુ કરી પોતાના શીરે રહેલ બોજને શીફ્ટ કરી શકે છે તેમજ સંભાવના દ્વારા કલમ-૧૩૯ ના પ્રીઝમ્પશનને રીવર્ટ પાલ કરી શકે છે. નામદાર સુપ્રિમ કોર્ટ દ્વારા નીચે મુજબના ચુકાદામાં સિદ્ધાંત પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવેલ છે કે,

Kamala S. V/s Vidhyadhar M.J. & Anr. GLR 2008(1) S.C.
Page 423. " Negotiable Instrument Act- Secs. 118(a), 138 &
139-Presumption that the cheque was issued for discharge
of " any debt or other liability" - Burden of proof in the

matter on the accused to rebut the presumption is of "PREPONDERANCE OF PROBABILITY" Inference therefore can be draw from the circumstances-On facts found that defence of accused was probable-held High court had wrongly reversed the acquittal".

વધુમાં ૨૦૦૬ એસ.એ.આર. ક્રિમીનલ, ૬૧૬, એમ.એસ.નારાયણ મેનન ઉર્ફે મણી વિ. કેરાલા રાજ્યના ચુકાદામાં ઠરાવવામાં આવેલ છે કે, કાનુની ધારણાનુ ખંડન કરવા માટે સંભવીત બચાવ પણ ચાલી શકે છે. તદઉપરાંત સંભવીતતા અદાલત સમક્ષ રજુ થયેલા પુરાવાઓ તથા સાંયોગીક પુરાવાઓ ઉપર આધાર રાખી શકાય અને આરોપી તર્ફે સંભવીત બચાવ જણાતો હોય તો સંભવીત બચાવ પણ માનવો જોઈએ. સદર ચુકાદામાં પ્રતિપાદીત સિદ્ધાંતો અંગે કોઈ વિવાદ હોઈ શકે નહીં અને આ મુદાની અગાઉ સમગ્ર ચર્ચા લક્ષમાં લેતા સદરજુ કેસમાં આરોપી દ્વારા તેનો સંભવીત બચાવ રજુ કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં નામદાર ગુજરાત વડી અદાલત દ્વારા **Shriram Transport Finance Co.Limited Thro Vikas Laxmanbhai Patil Versus State Of Gujarat 2024 (0) AIJEL-HC 248318** ના ચુકાદામાં ઠરાવવામાં આવેલ છે કે,

To rebut the statutory presumption as per the judgment laid down by the Apex Court in various decision it is held that accused is not expected to prove his defence beyond reasonable doubt as is expected of the complainant in criminal trial. The accused may adduce direct evidence to prove that note in question was not supported by the consideration and that there was no debt or liability to be discharged by the matter, however the Court need not insist in every case that the accused should disprove the non existence of consideration and debt by leading direct evidence because the existence of negative evidence is neither possible nor contemplated. The accused has to bring on record record something which is probable defence for getting the burden of proof shifted on the complainant. To disprove the presumption the accused should bring on record the facts and circumstances upon consideration of which the court may either believe that the consideration and debt did not exist or that non existence was so probable that a prudent man would under circumstances of the case act upon the plea that they did not exist. Considering the defence which was raised and established during the cross examination, it appears that the accused had dislodged the presumption which is in favor of the complainant and the burden of proof which was again shifted on the complainant, and therefore the complainant failed to establish the case. In view of the same there was no illegality and impropriety in the order passed by the learned Trial Court acquitting the respondent accused.'

(૧૧.૧૧) આમ, હાથ ઉપરના કેસમાં પણ આરોપી દ્વારા સંભાવનાની પ્રબળતા રજુ કરી પોતાના શરીરે રહેલ બોજાને ફરીયાદી પર શીફ્ટ કરવામાં આવેલ છે ત્યારે ફરીયાદીની ફરીયાદ, પુરાવાનું સોગંદનામું તથા ઉલટતપાસ જોતા તેઓ નામદાર અદાલતમાં ચોખ્ખા હાથે આવેલ ન હોવાનું સ્પષ્ટ રીતે ફલીત થાય છે અને તેઓ દ્વારા રજુ કરવામાં આવેલ પુરાવાનું આરોપી દ્વારા ખંડન કરવામાં આવેલ હોવાનું પણ પુરવાર થાય છે. જેથી ફરીયાદી દ્વારા આંક-૩૮ વાળો જે ચેક રજુ કરવામાં આવેલો તે કાયદેસરના લેણાં પેટે રજુ કરવામાં આવેલ હોય તે ફરીયાદી રેકર્ડ ઉપર લાવી શકેલ નથી તેમજ ફરીયાદી દ્વારા કરાર મુજબ ટા-ઈટલ કલીયર કરીને આપવાનો હતો પરંતુ તેવું કરેલ નથી. વધુમાં ફરીયાદી કરારનું પાલન કરે તો જ ચેક આપવાની વાત હતી, પરંતુ ફરીયાદી દ્વારા કરારનું પાલન કરેલ નથી અને આજ દિન સુધી ફરીયાદીએ મિલકત પોતાના નામે કરેલ નથી. વધુમાં ફરીયાદીએ કરાર મુજબની શરતોનો પોતાની ઉલટતપાસમાં સ્વીકાર કરેલ છે. વધુમાં આરોપીને કરારના પાલન માટેની નોટીસ આપેલ છે તેને આંક પડેલ છે. જેથી ફરીયાદપક્ષ કાયદેસરનું લેણું પુરવાર કરી શકેલ નથી તેવું અત્રેની કોર્ટનું માનવું છે.

આમ, ઉપરોક્ત કરેલ ચર્ચા મુજબ રજુ થયેલ પુરાવાને ધ્યાને લેતા આ કામના ફરીયાદીએ આરોપી પાસેથી કાયદેસરનું લેણું નીકળતી હોવાની હકીકત પુરવાર કરવામાં નિષ્ફળ ગયેલ છે અને આરોપી તેઓ ઉપરની ધારણાનું ખંડન કરવામાં સફળ રહેલા હોય તેવું અત્રેની અદાલતનું સ્પષ્ટપણે માનવું છે, જેથી મુદા નં.૧ નો જવાબ નકારમાં આપી મુદા નં.૨ પરત્વે નીચે મુજબનો આખરી હુકમ કરવામાં આવે છે.

.-:: આખરી હુકમ ::-

૧. આ કામના આરોપી ભીમસીભાઈ પુંજાભાઈ નંદાણીયા, રહે.હરીપુર, તા.મૈદરડા, જી.જુનાગઢ વાળાને કિ.પ્રો.કો. ક.૨૫૫(૧) અન્વયે વટાઉખત અધિ.૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ તથા ૧૪૨ અન્વયે નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકવાનો આથી હુકમ કરવામાં આવે છે.

૨. આરોપીએ ક્ષિમીનલ પ્રોસીજર કોડની કલમ-૪૩૭(એ) મુજબ અપીલ સમય સુધીના રૂ.૧૫,૦૦૦/- ના જામીન આપવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

આ હુકમ આજ રોજ તા.૨૫.૦૩.૨૦૨૬ ના રોજ ખુલ્લી અદાલતમાં વાંચી સંભળાવી જાહેર કર્યાં.

તા.૨૫.૦૩.૨૦૨૬
તાલાલા

(પી.એન.જાડેજા)
કોડ નં. જીજે . ૦૧૭૩૩
જ્યુડી.મેજી.ફ.ક., તાલાલા.